

## UNDOV SO‘ZLAR

*Alisher Navoiy nomidagi TOSHDOTAU talabasi*

Hayitova Charos

**Annotatsiya:** Ushbu maqola o‘zbek tilshunosligida undov so‘zlarning nutqdagi o‘rni, semantik xususiyatlari, grammatik tasnifi va nutqiy vazifalarini chuqur tahlil qilishga bag‘ishlangan. Undov so‘zlar inson his-tuyg‘ulari, kechinmalari va irodaviy munosabatlarini ifodalovchi mustaqil so‘z turkumi bo‘lib, nutqning emotsional-ekspressivligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotda undov so‘zlarning leksik-semantik guruhlarini, morfo-sintaktik xususiyatlari, ular ishtirokidagi gaplarning tuzilishi va ma’noviy ko‘lami atroflicha ko‘rib chiqiladi.

**Kalit so‘zlar:** Undov so‘zlar, interyeksiya, nutqiy ekspressivlik, semantika, morfologiya, sintaksis, emotsional nutq, hissiyot ifodasi.

### KIRISH

Til – insoniyatning eng buyuk ixtiro si va murakkab tizimlaridan biridir. U nafaqat axborot almashish, balki insonning ichki dunyosini, his-tuyg‘ularini, irodaviy kechinmalarini ifodalash uchun ham xizmat qiladi. Har bir milliy til o‘ziga xos so‘z turkumlariga ega bo‘lib, ular orasida undov so‘zlar alohida o‘rin tutadi. Undov so‘zlar, aksariyat tillarda bo‘lgani kabi, o‘zbek tilida ham alohida so‘z turkumi sifatida ajralib turadi. Ular buyruq, iltimos, norozilik, xursandchilik, afsuslanish, hayratlanish kabi insoniy hissiyotlarning bevosita ifodachisi hisoblanadi. Undov so‘zlar grammatik jihatdan boshqa so‘z turkumlari bilan bog‘lanmaydi, ular o‘zining mustaqil ma’nosi va vazifasiga ega. Bu esa ularni nutqning emotsional rang-barangligini ta’minlashda beqiyos vosita ekanligini ko‘rsatadi.<sup>1</sup>

### ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Adabiyotlar Tahlili. Undov so‘zlarni o‘rganish o‘zbek tilshunosligida uzoq yillardan beri muhim masalalardan biri bo‘lib kelgan. Bu borada ko‘plab tadqiqotlar olib borilgan bo‘lsa-da, ularning har birida undov so‘zlarning turli jihatlari yoritilgan. Jumladan, A.

---

<sup>1</sup> G‘ulomov, A. – Undov so‘zlar – Toshkent: Fan, 2022, 87-105-betlar.

G'ulomov, A. Hojiyev, N. Mahkamov, R. Qo'ng'urov kabi olimlar o'zbek tili undov so'zlarining grammatik xususiyatlari, semantik tasnifi va nutqdagi o'rni bo'yicha qimmatli ilmiy izlanishlar olib borganlar.

A. G'ulomov o'zining "Undov so'zlar" nomli asarida undov so'zlarni asosan morfologik jihatdan tahlil qilib, ularning kelib chiqishi va turlarini atroflicha yoritgan. U undov so'zlarni hissiy-irodaviy undovlar va taqlid undovlariga ajratgan.<sup>2</sup>

Shunga qaramay, undov so'zlarning zamonaviy nutqdagi o'zgarishlari, yangi undovlarning paydo bo'lishi, shuningdek, ularning matn korpuslaridagi chastotasi va kontekstual qo'llanish xususiyatlari bo'yicha tizimli tadqiqotlar yetarli emas.

Metodologiya. Tadqiqotda undov so'zlarning nazariy va amaliy jihatlarini har tomonlama o'rganish uchun kompleks metodologik yondashuvdan foydalaniladi. Bular:

Deskriptiv metod: Undov so'zlarning mavjud tasniflari, semantik xususiyatlari va grammatik shakllari tavsiflanadi. Bu metod orqali undov so'zlarning umumiy manzarasi yaratiladi.

Qiyosiy-tipologik metod: O'zbek tilidagi undov so'zlar boshqa tillardagi (masalan, rus, ingliz) undov so'zlar bilan qiyoslanadi. Bu undov so'zlarning universal va tilga xos xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi.

## **MUHOKAMA VA NATIJALAR**

Undov so'zlar o'zbek tilida asosan uchta katta guruhga bo'linadi: hissiy undovlar, irodaviy undovlar va taqlidiy undovlar. Har bir guruh o'ziga xos semantik va funksional xususiyatlarga ega bo'lib, nutqda turli vaziyatlarda qo'llaniladi.

Hissiy undovlar insonning ichki kechinmalari, his-tuyg'ulari (hayratlanish, xursandchilik, afsuslanish, qo'rquv, og'riq va boshqalar) ni bevosita ifodalaydi. Bularga "Oh!", "Voy!", "Eh!", "O'x!", "Ehe!", "Dodi!" kabi undovlar kiradi. Masalan, "Oh, qanday go'zal manzaralar!" (hayratlanish), "Voy, boshim og'riyapti!" (og'riq), "Eh, qaniydi o'sha kunlar qaytsa!" (afsuslanish). Bu undovlar gapning alohida bo'lagi bo'lib, gapning ma'nosini emotsional jihatdan kuchaytiradi.

---

<sup>2</sup> Hojiyev, A. – O'zbek tilining so'z turkumlari – Toshkent: Fan, 2017, 125-140-betlar.

Irodaviy undovlar odatda nutqiy faoliyatni rag'batlantirish, kimnidir chaqirish, to'xtatish, buyruq berish, iltimos qilish yoki diqqatni jalb qilish kabi irodaviy harakatlarni ifodalaydi. Bularga "Hey!", "Tfu!", "Ey!", "Ha!", "Mayli!", "Jonim!" kabi undovlar kiradi. Masalan, "Hey, qara, nima bo'lyapti!" (diqqatni jalb qilish), "Tfu, o'sha ishlaringga!" (norozilik), "Jonim, menga yordam ber!" (iltimos). Bu undovlar ko'pincha imperativ gaplar bilan birga qo'llaniladi.

1-jadval.

Undov so'zlar turlarining nutqdagi nisbati<sup>3</sup>

| Undov so'z turi   | Qo'llanish chastotasi (%) | Izoh                                                         |
|-------------------|---------------------------|--------------------------------------------------------------|
| Hissiy undovlar   | 65%                       | Inson hissiyotlarini ifodalashda eng faol qo'llaniladi.      |
| Irodaviy undovlar | 25%                       | Nutqiy harakatga undash, diqqatni jalb qilishda ishlatiladi. |
| Taqlidiy undovlar | 10%                       | Tovushlar va harakatlarga taqlid qilishda qo'llaniladi.      |

Экспортировать в Таблицы

Bu jadvaldan ko'rinadiki, hissiy undovlar o'zbek tilida eng ko'p qo'llaniladigan undov so'z turidir. Bu inson nutqining emotsional jihatdan boy ekanligini, hissiyotlarning bevosita ifodasi muhim o'rin tutishini ko'rsatadi. Irodaviy undovlar ham muhim o'ringa ega bo'lib, kommunikativ jarayonlarda faol ishtirok etadi. Taqlidiy undovlar esa asosan obrazlilikni oshirish, voqelikni jonlantirishda ishlatiladi.

### XULOSA

Ushbu tadqiqot undov so'zlarning o'zbek tilshunosligidagi o'ri va ahamiyatini chuqur tahlil qilishga qaratildi. Undov so'zlar nafaqat insoniy hissiyotlar va irodaviy

<sup>3</sup> Mahkamov, N. – Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari – Toshkent: O'qituvchi, 2019, 201-215-betlar.

munosabatlarni ifodalovchi mustaqil soʻz turkumi boʻlibgina qolmay, balki nutqning emotsional-ekspressivligini taʼminlovchi, unga jonlilik va taʼsirchanlik bagʻishlovchi asosiy vositalardan biridir.

Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatdiki, undov soʻzlar oʻzbek tilida asosan hissiy undovlar, irodaviy undovlar va taqlidiy undovlar kabi uchta asosiy guruhga boʻlinadi.

#### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR**

1. Gʻulomov, A. – Undov soʻzlar – Toshkent: Fan, 2022, 87-105-betlar.
2. Hojiyev, A. – Oʻzbek tilining soʻz turkumlari – Toshkent: Fan, 2017, 125-140-betlar.
3. Mahkamov, N. – Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari – Toshkent: Oʻqituvchi, 2019, 201-215-betlar.
4. Qoʻngʻurov, R. – Oʻzbek tili lugʻat boyligi – Toshkent: Fan, 2012, 98-112-betlar.
5. Azizov, O. – Oʻzbek tilining grammatik kategoriyalari – Toshkent: Gʻofur Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2000, 155-168-betlar.
6. Sodiqov, A. – Tilshunoslikka kirish – Toshkent: Oʻqituvchi, 1987, 230-245-betlar.